

Jacek Kubera*

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

POWIEŚĆ AUTOBIOGRAFICZNA JAKO DOKUMENT OSOBISTY I PODOBNY DO PAMIĘTNIKÓW KONKURSOWYCH MATERIAŁ BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

Opisy życia osobistego jak najbardziej pełne, reprezentują doskonale typ materiału socjologicznego i jeśli nauka społeczna musi w ogóle posługiwać się innymi materiałami, dzieje się to wyłącznie z powodu praktycznych trudności uzyskania w danym momencie wystarczającej liczby takich opisów, dotyczących całokształtu socjologicznych problemów oraz z powodu olbrzymiej ilości pracy potrzebnej do adekwatnej analizy wszystkich osobistych materiałów koniecznych do scharakteryzowania życia grupy społecznej.

W. Thomas, F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America* (za: Dulczewski 1975: 76–77)

Artykuł przedstawia wybrane argumenty na rzecz traktowania w socjologii powieści autobiograficznych jako dokumentów osobistych. W pierwszej kolejności omawia założenia metody (perspektywy) biograficznej. Mogą one mieć zastosowanie w analizach socjologicznych wykorzystujących zarówno treść pamiętników (autobiografii, wspomnień) pisanych w ramach konkursów organizowanych przez socjologów, jak i powieści autobiograficznych publikowanych na rynku książki. Tradycja badań opierających się na pamiętnikach konkursowych związana jest w dużej mierze z socjologią polską i takimi badaczami jak F. Znaniecki, J. Chałasiński, W. Grabski, L. Krzywicki, J. Szczepański czy Z. Dulczewski. W drugiej części artykułu autor nawiązuje do wcześniejszych ustaleń i stara się powiedzieć, dlaczego powieści autobiograficzne mogą być wykorzystywane jako materiał badań społecznych. W kilku punktach prezentuje podobieństwa między wskazanymi w tytule dwoma rodzajami narracji. Stwierdza, że podstawową cechą dokumentów osobistych jest spełnianie kryterium prawdopodobieństwa (respektowane zarówno w przypadku pamiętników konkursowych, jak i powieści autobiograficznych). Pozwala to badaczowi m.in. na wnioskowanie o postawach i wartościach kategorii społecznych, do których należy autor dokumentu i które jednocześnie opisane są w dokumencie.

Słowa kluczowe: metoda biograficzna, pamiętniki konkursowe, powieści autobiograficzne, autobiografie, fikcja, dokumenty osobiste

* Adres do korespondencji: Jacek Kubera, Instytut Socjologii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu; e-mail: j.kubera@amu.edu.pl.

WSTĘP

W artykule tym przedstawię wybrane argumenty na rzecz traktowania powieści autobiograficznych w socjologii jak dokumentów osobistych¹. W pierwszej kolejności zaprezentuję założenia metody biograficznej, które można stosować zarówno w badaniach posługujących się pisanymi na zamówienie konkursowe pamiętnikami (autobiografiami, wspomnieniami), jak i publikowaną na rynku książki, nacechowaną autobiograficznie literaturą powieściową. Następnie podejmę próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego powieści, o których mowa, można stosować w badaniach społecznych, podobnie jak to z pamiętnikami z powodzeniem czynili już wielokrotnie polscy socjologowie. W tym celu wskażę na podobieństwa w powstawaniu zarówno pierwszego, jak i drugiego z wymienionych w tytule rodzajów narracji. Wiele poruszanych tu zagadnień jest jedynie sygnalizowanych, choć można by im z pewnością poświęcić osobne prace.

METODA BIOGRAFICZNA W SOCJOLOGII

„Trudno mówić o jednej metodzie biograficznej. Jest ona na bardzo różne sposoby rozumiana i rozwijana, przyjmuje odrębne formy, wiążące się nie tylko z różnymi orientacjami teoretycznymi, ale i przyjmując odmienne założenia metodologiczne i stosując różne, niekiedy bardzo wyrafinowane, procedury analizy”, stwierdzają J. Włodarek i M. Ziółkowski (1990: 4). K. Kaźmierska (2013: 6–8) natomiast woli mówić nie tyle o metodzie, ile o perspektywie biograficznej, obejmującej zróżnicowane tradycje i nurty badawcze. Są to m.in.: metoda historii życia (*the life history method*), metoda opowieści o życiu (*the life story method*), metoda dokumentów osobistych, francuska *la méthode du récit de vie*, brytyjska *biographical narrative interpretative method* (BNIM) czy polska metoda pamiętnikarska.

Metoda biograficzna odwołuje się do specyficznego rodzaju materiałów badawczych, czyli do materiałów biograficznych zwanych też dokumentami osobistymi, którymi mogą być zarówno dokumenty pisane: pamiętniki, dzienniki osobiste, korespondencja prywatna, biografie i autobiografie, historie życia, jak i nagrywane i później spisane: wywiady pogłębione, wywiady narracyjne (zob. Denzin 2009 [1970]: 220–238). Materiały tego rodzaju, „[...] pokazując uwarunkowania socjopsychiczne problemu, umożliwiając pełniejszy wgląd w system wartości poszczególnych jednostek i dając ich pełniejszy niż w ankietach i wywiadach obraz psychologiczny – umożliwia[ją] poznanie głębiej, trudnych do uchwycenia w badaniach terenowych, motywacji postaw i zachowań” (Bukowski 1971: 53). Dokumenty

¹ Tekst w dużej mierze odpowiada fragmentowi przygotowywanej rozprawy doktorskiej na temat identyfikacji społecznych Francuzów algierskiego pochodzenia. Stawiane w artykule tezy mogą być odniesione do wszelkich tekstów pisanych prozą i obecnych na literackim rynku książki (np. powieści, opowiadania, autofikcje, eseje, reportaże oraz literackie autobiografie, dzienniki czy świadectwa), o których można stwierdzić, że ich narratorzy i główne opisywane postaci współdzielą z autorami tych tekstów wiele istotnych społecznych cech. Dają one możliwość – w różnym stopniu i z różnym udziałem świadomości wykorzystywaną przez autora – łączenia elementów, które pojawiły się w życiu autora, z takimi, które bezpośrednio referencjalne nie są, choć w sposób pośredniczony dane były jego doświadczeniu.

te wykorzystuje się m.in. w badaniach historycznych, psychologicznych i socjologicznych (Leoński 1995). Od początku XX wieku w socjologii stosowane były do wyjaśniania różnorodnych problemów: od ruchliwości społecznej, przez świadomość społeczną, po kryminologię, pamięć społeczną i pytania stawiane przez poszczególne subdyscypliny, na przykład socjologię ciała, wychowania, rodziny, pracy. Pytania badawcze mogą tu dotyczyć zarówno tego, co jest przedstawiane w materiale, na przykład, jak postrzegana jest ruchliwość społeczna, oraz tego, jak jest to czynione – na przykład o jakich elementach życia jednostki i w jakich sekwencjach mówi się w biografjach najczęściej. Badacze może interesować treść tekstu biografii – subiektywna prezentacja pewnego fragmentu rzeczywistości społecznej lub kontekst ich powstawania wraz z rolą, jaką odegrało napisanie tych tekstów dla późniejszych losów ich autorów (Helling 1990: 15–18).

W metodzie biograficznej socjolog zmuszony jest do wniknięcia w subiektywny świat twórców zebranych materiałów, ich definicji, doświadczeń i reakcji (Denzin 2009 [1970]: 220; Jakubczak 1966: 265–268), a celem analizy nie jest zbadanie tego, co niepowtarzalne i wyjątkowe, ale odkrycie społecznych czynników regulujących i determinujących indywidualne działanie (Włodarek i Ziółkowski 1990). „Typy osobników ludzkich i typy grup, typowe sytuacje i typowe ich elementy: to jest teren analizy socjologicznej”, pisał J. Chałasiński (1938: XXXIII) we wstępie do *Młodego pokolenia chłopów* opartego właśnie na dokumentach osobistych. Przy czym zaznaczał, że typowość nie opiera się na częstotliwości występowania zjawisk: „Typowość procesu – pisał – wykrywa się bowiem drogą analizy procesu i wykrywania funkcjonalnych związków między poszczególnymi czynnikami procesu, a nie drogą liczenia. W ten sposób, klinicznie, a nie statystycznie, wykrywa się na przykład typowe przebiegi różnych chorób” (Chałasiński 1938: XXXIV).

Dla F. Znanieckiego prowadzenie badań wedle metody biograficznej wiązało się z przyjęciem następujących założeń (na podstawie: Dulczewski 1975: 79–80):

- dokumenty osobiste są szczególnie dobrym materiałem w badaniu wzorów postaw („dążności społecznych”, Znaniecki 1988 [1922]: 288–289) i wartości akceptowanych przez środowisko społeczne autora biografii,
- przyjęcie współczynnika humanistycznego (Znaniecki 1988 [1922]: 24–26),
- znając znaczenia i wartości pojedynczych ludzi, można wnioskować na temat grup i zbiorowości społecznych, do których oni należą,
- tym lepsze zrozumienie przez badacza świata znaczeń i wartości ludzi, im dokładniej pozna on czynniki kształtujące ich osobowości w trakcie całego ich życia,
- badania oparte na biografjach powinny służyć rozwiązywaniu wielu zagadnień w naukach społecznych.

„Kategorie prawdy i fałszu nie są zbyt użyteczne w badaniach biograficznych. Ponieważ konstrukcja znaczenia zależna jest od czasu, zainteresowania i sytuacji interakcyjnej, ta sama osoba może dostarczyć szeregu różnych biografii w różnych momentach czasu i dla różnych słuchaczy”, podkreśla I. Helling (1990: 33). Z tego względu badacz stosujący tę metodę nie musi konfrontować subiektywnej oceny przebiegu wydarzeń autora dokumentu osobistego z danymi zawartymi w innych źródłach. Jak zauważył J. Chałasiński (1938: XXXIII),

subiektywizm materiału biograficznego „nie jest jego brakiem, lecz zaletą, ponieważ postawy i dążenia jednostki oraz jej zachowanie się nie są wynikiem obiektywnych, lecz subiektywnych sytuacji”. Docierając do subiektywnych, odmiennych definicji świata, socjologia jest w stanie zrozumieć działania podejmowane przez poszczególnych ludzi i zachodzące między nimi interakcje (Bertaux 2010: 25; Denzin 2009 [1970]: 220). Podkreśla się przy tym, że sam badacz powinien być świadomy wpływu własnych doświadczeń na interpretację treści zebranych materiałów. „Prawda, że socjolog, mający do czynienia z subiektywnie ujmowaną rzeczywistością, do subiektywizmu tych, których bada, dołącza swój własny subiektywizm. Na to nie ma rady. Ale od takiego subiektywizmu nie jest wolna żadna nauka humanistyczna”, pisał J. Chałasiński (1938: XXI–XXII). Podobnie, pół wieku później wyrażał się na ten temat F. Jakubczak (1989: 266; por. Flick 2010: 38–39): „Wiedza, talent i indywidualność twórcza autora pracy mają przy użytkowaniu materiałów pamiętnikarskich znaczenie istotne. Niesłuszne byłoby tutaj oczekiwanie uzyskania przez innego badacza pracującego na tych samych materiałach identycznego we wszystkich szczegółach ujęcia problematyki. Nie byłoby to nawet pożądane”.

Z powyższych względów metoda biograficzna bliska jest antypozytywistycznym nurtom uwypuklającym społeczne znaczenie działań podejmowanych przez indywidualne podmioty oraz odwołującym się w wyjaśnianiu społecznej rzeczywistości do ich subiektywnej perspektywy. Wykorzystywana jest przez badaczy przyjmujących perspektywę socjologii humanistycznej (rozumiejącej) M. Webera, G. Simmla i F. Znanieckiego, socjologii fenomenologicznej, symbolicznego interakcjonizmu, etnometodologii, socjologii kognitywnej, socjologii historycznej czy nurtu poznawczego w antropologii (Włodarek, Ziółkowski 1990: 4 i nast.; Helling 1990: 14–16). Omawiana metoda tradycyjnie kojarzona jest z badaniami jakościowymi, choć wykorzystywanie na jej potrzeby analiz statystycznych nie jest wykluczone (Dulczewski 1975: 88) i ma zarówno zwolenników (Suchocki, Szafran i Wawruch 1990), jak i sceptyków (Helling 1990; Lutyński 1990: 85).

W socjologii polskiej szczególnie zaznaczyła się tradycja badań pamiętników pisanych w ramach konkursów na wspomnienia i refleksje poświęcone albo wybranej tematyce (różne kategorie społeczne piszą na konkretny, zadany w konkursie temat), albo wybranej zbiorowości (o swoim życiu lub o pewnych jego aspektach piszą przedstawiciele wskazanej w konkursie kategorii społecznej). Tradycję tę, do której będę odnosił kolejne rozważania tego artykułu, zapoczątkował w 1921 r. w Poznaniu F. Znaniecki, organizując konkurs na „Życiorys własny robotnika”. Był to pierwszy na świecie konkurs naukowy na biografię i początek metody autobiograficznej w socjologii (Dulczewski 1975: 15 i 78). Jak wiemy, zasługą założyciela Polskiego Instytutu Socjologicznego było wprowadzenie do socjologii trzech rodzajów dokumentów osobistych: nie tylko wypowiedzi na określone tematy, ale także listów prywatnych i pamiętników oraz nadanie im rangi źródła naukowego wysokiej wartości (Dulczewski 1975: 75–76; zob. Jakubczak 1966).

Wpływ F. Znanieckiego dostrzega się w zaistnieniu polskiego fenomenu konkursów dotyczących wspomnień mieszkańców o własnym mieście², kwestii klasowych (np. konkurs

² Tytuł pierwszego tego rodzaju konkursu, zorganizowanego przez F. Znanieckiego w przeddzień Powszechnej Wystawy Krajowej, brzmiał: „Czym było i jest dla Ciebie miasto Poznań?” (*Miasto w świadomości jego*

na pamiętnik robotnika zorganizowany w 1949 r. przez Polskie Radio i PIW), zawodowych, mobilności społecznej czy migracji ze wsi do miast, a także procesów integracji społecznej na Ziemiach Zachodnich (Dulczewski 1975: 77). Od momentu rozpoczęcia prac nad *Chłosem polskim* w 1913 r. do 1939 r. zorganizowano w Polsce 20 konkursów pamiętnikarskich, zaś tylko w latach 1945–1978 już ponad 1200 takich przedsięwzięć, w których wzięło udział ponad pół miliona osób (Kasak 1983: 221–222; Jakubczak 1989: 259–260). Konkursy jako sposób pozyskiwania materiałów biograficznych były często wykorzystywane przez uczniów Znanieckiego i ich współpracowników, pośród których można wymienić J. Chałasińskiego, J. Szczepańskiego, Z. Dulczewskiego, A. Kwileckiego i J. Ziółkowskiego. Osobny i ważny wkład w rozwój metody biograficznej w Polsce, w tym w dyskusję nad metodami analizy dokumentów osobistych, mieli również, z jednej strony Ludwik Krzywicki, z drugiej Władysław Grabski i ich kontynuatorzy (Bukowski 1971: 63–65; Jakubczak 1989: 260 i nast.; Leoński 1995: 127).

Trudno wymienić tutaj wszystkie przykłady konkursów mających na celu pozyskanie materiałów biograficznych. Konkursy te, a także związany z nimi ruch pamiętnikarski, były po 1945 r. w Polsce popularne do tego stopnia, że metodę biograficzną w opracowaniach zagranicznych zaczęto zwać „metodą polską” (Dulczewski 1975: 83; zob. Bertaux 1981a: 2–3; Bertaux 1981b: 6).

LITERATURA JAKO MATERIAŁ BADAWCZY W SOCJOLOGII

„Książki nie spadają z nieba jak meteoryty”, miał stwierdzić G. Flaubert (Levin 1980: 46). Literatura powieściowa znajdowała się w kręgu zainteresowań socjologii już w okresie pozytywizmu. Od tego czasu powstało bardzo wiele opracowań na temat zasadności wykorzystywania w badaniach społecznych tekstów literackich (np. Bourdieu 2001; Dirx 2000; Escarpit 1978; Goldmann 1967; Mencwel 1980; Sławiński 1971; Żółkiewski 1979). Ograniczmy się więc tu jedynie do streszczenia najważniejszych wniosków tychże dociekań, szerzej omówionych w innym miejscu (Kubera 2012).

Przede wszystkim każdy tekst funkcjonujący w rzeczywistości społecznej, zarówno uznany za literacki, jak i określany w inny sposób, dostarcza socjologii cennych informacji na temat rzeczywistości pozatekstowej: nie tylko o jego autorze, ale również o osobach znajdujących się w podobnej mu sytuacji społecznej. Treść opowiadanej w tekście historii oraz sposób, w jaki jest ona prezentowana, ograniczony jest wizją świata grupy (klasy społecznej, warstwy itd.), do której należy autor tekstu i która w decydujący sposób wpłynęła na jego światopogląd. Z tego względu teksty uznawane za literackie mogą być cennym źródłem wiedzy socjologicznej i zasadne jest, aby badać je w socjologiczny sposób takimi samymi

obywateli, 1931). Do przedsięwzięcia tego nawiązywano później wielokrotnie: dwa razy w Poznaniu (Janusz Ziółkowski w 1964 oraz Ryszard Cichocki i Krzysztof Podemski w 1994 r.), a także w wielu innych miastach, m.in. Warszawie (*Jaka jesteś Warszawo?*, 1972), Wrocławiu (*Związani z miastem*, 1970), Krakowie (*Kraków w świadomości jego mieszkańców*, 1973), Lublinie i Kielcach oraz we wsiach, choć nie wszystkie z nich znalazły później opracowanie naukowe (zob. Nowakowski 1975).

metodami, jak innego rodzaju materiały: prasowe, reklamowe, prawne, dzienniki, pamiętniki, transkrypcje wywiadów czy nagrań z debat publicznych. Przekonanie to podzielali również klasycy metody biograficznej, m.in. F. Znaniecki (2009 [1934]) czy J. Chałasiński (1968: 50). Podobne postulaty wyrażają dziś socjologowie w podręcznikach do metodologii (zob. Babbie 2006: 342; Flick 2011: 12; Rapley 2010: 43).

Trzeba przy tym zaznaczyć, że socjologię wykorzystującą teksty literackie łączy z literaturoznawstwem jedynie materiał badawczy, nie zaś problematyka badań, która dla każdej z dyscyplin pozostaje odrębna, co oczywiście nie wyklucza interdyscyplinarnej współpracy ani wzajemnego wykorzystywania specjalnych dla każdej z dziedzin warsztatów badawczych. Teksty literackie przez socjologa ujmowane są nie jako „dzieła”, ale jako zwyczajny zastany materiał socjologiczny, pisarz – nie jako „mistrz”, ale jako autor tekstu. Socjolog widzący w tekstach literackich materiał badawczy powinien dokonać ich swoistej „desakralizacji”, o której pisał P. Bourdieu (2001: 8):

Czy prawdą jest, że analiza naukowa musi niszczyć to, co decyduje o swoistości dzieła literackiego oraz lektury [...]? A wszystko dlatego, że jego zawód [socjologa – przyp. J.K.] wiąże się z wielkimi liczbami, ze średnią, z tym co przeciętne, czyli w konsekwencji mierne, małe, *minores*, [...] oraz tego, co nade wszystko budzi wstręt u „twórców” naszych czasów, czyli treści i kontekstu, „desygnatu” oraz poza-tekstu (*hors-texte*), tego, co na zewnątrz literatury?

POWIEŚĆ JAKO MATERIAŁ BIOGRAFICZNY

Przechodząc do interesującego nas wątku – uznania tekstów literackich, a zwłaszcza powieści nacechowanych autobiograficznie, za dokumenty osobiste – wskażmy na przykłady autobiografii, życiorysów i pamiętników, które ciesząc się zainteresowaniem historyków i socjologów, uznawane są jednocześnie za dzieła literackie. Wśród nich można wymienić: *Wyznania* św. Augustyna, teksty autobiograficzne B. Celliniego, J.J. Rousseau, J.W. Goethego, pamiętniki J.Ch. Paska i W. Churchilla. Wydaje się, że przyznanie danej biografii, na podstawie różnych, ale przecież zawsze społecznie wytwarzanych kryteriów, rangi utworu literackiego nie powinno umniejszać jej wartości poznawczej w oczach badaczy społecznych. Podobny wniosek można wysnuć z tego, co N.K. Denzin (2009 [1970]: 226) mówi o autobiografiach, które nie powstały na zamówienie badacza, ale zostały już wcześniej opublikowane.

Również autobiografie (pamiętniki, wspomnienia) pisane w ramach konkursów były wielokrotnie określane przez literaturoznawców jako utwory o wysokiej wartości artystycznej. S. Żeromski napisał przedmowę do pamiętnika chłopca F. Kurasia, a T. Boy-Żeleński nazwał J. Wojciechowskiego „klasykiem w robotniczej bluzie” i wystarał się o przyznanie mu złotego wawrzynu Polskiej Akademii Literatury (Grad 1983: 111–112; zob. Chałasiński 1971: 12–14). Z kolei M. Dąbrowska drugą serię *Pamiętników chłopów* (1936) nadesłanych do Instytutu Gospodarstwa Społecznego L. Krzywickiego zgłosiła w 1937 r. do Nagrody „Wiadomości Literackich”, którą *Pamiętniki* otrzymały dzięki poparciu J. Iwaszkiewicza, J. Wittlina, M. Choromańskiego i J. Tuwima. W uzasadnieniu werdyktu M. Dąbrowska pisała, że *Pamiętniki*, przepelnione są „mnóstwem pierwiastków bezwiednego, niekłamane go artysty

– zarówno w epickim toku opowieści, jak w spostrzeżeniach psychologicznych i w napięciu lirycznym czy dramatycznym odtwarzanych uczuć i wypadków” (za: Grad 1983: 115; por. Dąbrowska 1971: 99–106). Ponieważ decyzja jury Nagrody „Wiadomości Literackich” spotkała się z polemikami, pisarka opublikowała na łamach pisma słynną rozprawę *Dokument i literatura. O „Pamiętnikach chłopów”*, w którym jeszcze dobitniej argumentowała na rzecz swej tezy: „Bo pamiętniki, chociaż właśnie najpowszechniej uważane jedynie za dokumenty swego czasu, bywają zarazem najczęściej przepełnione swoistego rodzaju artyzmem. Wynika to z natury rzeczy, ponieważ pamiętniki są wspomnianiem, a wspominając, każdy człowiek staje się po trosze artystą. Toteż można powiedzieć, że tylko pamiętniki, pisane przez ludzi o wyjątkowo jałowym umyśle, słabej wyobraźni i oschłym sercu, nie posiadają żadnej wartości literackiej” (za: Grad 1983: 116). Z drugiej strony, przynajmniej, że ukazanie się drukiem tekstu biograficznego nie musi wynikać z jego wartości artystycznej. Powodem może być upodobanie czytelników do „prawdziwych historii”, zakładany przez wydawnictwo zysk komercyjny lub ideologia promująca włączenie konkretnych treści do historii literatury. Przykładowo we Francji lat 60. i 70. niezwykłą popularnością cieszyły się liczne autobiografie, świadectwa i dokumenty pisane przez ludzi niezwiązanych z rynkiem sztuki (rolników, nauczycieli, lekarzy, prostytutki), w których czytelnicy doceniali zarówno opisy „niezwykłego bohaterstwa”, jak i „zwykłej i banalnej codzienności” (Peneff 1990: 9–34).

Uznawszy, że wartości artystyczne danego tekstu nie powinny zaważyć na ocenie jego wartości poznawczej w badaniach socjologicznych, zwróćmy uwagę na podobieństwa między pisaniem pamiętników w ramach konkursów ogłaszanych przez socjologów a tworzeniem literatury powieściowej.

Po pierwsze, lista motywacji rozpoczęcia prac nad dokumentem osobistym, na jakie wskazuje J. Szczepański (1971: 584–586) za G.W. Allportem, w gruncie rzeczy pokrywa się z powodami, dla których ktoś może zdecydować się na napisanie powieści. Są to: ekshibicjonizm, usprawiedliwianie się, pragnienie uporządkowania własnego życia, „szukanie zadowolenia estetycznego w działalności pisarskiej na własny temat” (Szczepański 1971: 585), chęć dokonania bilansu lub swoistego rachunku sumienia, motyw finansowy, zachęta ze strony innych osób (badacza, pracodawcy, lekarza psychiatry itd.), przekonanie, że tekst będzie kiedyś użyteczny jako źródło historyczne, potrzeba dania świadectwa, dążenie do nieśmiertelności. Dostrzega się, że pisanie materiałów autobiograficznych ma właściwości terapeutyczne, porządkujące i rozwiązujące problemy życiowe, racjonalizujące osobiste wybory, dostarczające im intelektualnych i moralnych uzasadnień (por. Nowakowski 1983: 386–387). Walory takie przypisać można również tworzeniu tekstów literackich.

Po drugie, podobnie jak pamiętniki konkursowe, powieść jest daleko idącą idealizacją rzeczywistości. Jest wyborem co do tego, jaki fragment rzeczywistości społecznej ma być opisany, przy czym wybór ten posiłkuje się działaniem pamięci podpowiadającej często wydarzenia, w których relacjonujący je podmiot mógł w ogóle nie uczestniczyć (na temat *memory talk* i oddzielenia pamięci od historii zob. Welzer 2009; Welzer, Moller i Tschuggnall 2009; Saryusz-Wolska 2011: 81–86). Zarówno powieść, jak i autobiografia pisana na konkurs, są subiektywnym przedstawieniem rzeczywistości, narracyjną konstrukcją – zmienną w czasie i charakterystyczną dla danego etapu życia autora (Kohli 1981: 67–69; zob. Kulas 2013, 65–72 i 77–78). W obu przypadkach życie jest oceniane z punktu widzenia kogoś,

kto patrzy na siebie z innej perspektywy, niż czynił to w wieku, którego dotyczą opisywane wydarzenia. Zarówno powieści, jak i autobiografie, dostarczają zatem nie tyle informacji na temat tego „jak jest?”, ale „jak dany obiekt jest interpretowany?”, co wiąże się dla socjologa z koniecznością przyjęcia perspektywy konstruktywistycznej (Flick 2010: 36–39).

Po trzecie, wybór autora tekstu co do treści i formy opisu rzeczywistości nie jest bynajmniej nieograniczony. Zarówno pisząc powieść, jak i autobiografię konkursową, autor uwzględnia społecznie przyjęte konwencje konstruowania danego rodzaju tekstu oraz znane sobie i przez siebie akceptowane strategie osiągnięcia sukcesu czy to na rynku wydawniczym, czy to w oczach jury oceniającego pamiętniki. W latach 70., kiedy w Polsce popularność metody biograficznej osiągnęła apogeum, wskazywano na występowanie sporej liczby osób, które udział w konkursach traktowały jako sposób na zarobienie pieniędzy („półzawodowcy”, z których część wysyłała niemal te same teksty na różne konkursy, zob. Grad 1983: 119). Podobnie, jak ktoś, kto decyduje się na napisanie, a później i opublikowanie powieści, musi dostosować się do reguł rządzących rynkiem książki, uwzględniać pomysły wydawców, opinie krytyków i gusty publiczności, a także zmienność popularnych w danym momencie tematów i sposobów ich opisywania (Bourdieu 2001), tak osoba, która podejmuje decyzję o wzięciu udziału w konkursie na pamiętniki, nie jest wolna od zewnętrznych wpływów. Uczestniczy bowiem w przedsięwzięciu z założenia opierającym się na rywalizacji, gdzie nagrody pieniężne i publikacja wspomnień przyznawane są jedynie niewielu autorom. Na tę ostatnią kwestię zwracał już uwagę J. Chałasiński (1938: XXXV), mówiąc, że choć liczba nagród przyznanych w konkursie na wypowiedzi młodzieży wiejskiej została podwojona (przyznano 60 nagród), to jednak pozostawała ona „w rażącej dysproporcji z liczbą życiorysów zasługujących na nagrodę” (na konkurs wpłynęły 1544 prace). Nie należy powątpiewać, że autor pamiętnika konkursowego antycypuje reakcje członków jury. Co prawda, nie ocenia ono nadesłanych materiałów pod kątem walorów językowych i artystycznych, ale przyjmuje inne kryteria wyłaniania najlepszych autobiografii, jak na przykład ogłaszane często w odezwie konkursowej, „autentyczność” czy „szczerłość” (zob. Lutyński 1983: 340–342; Kohli 1981: 66–69; Ziółkowski 1984: 10–11). Warto w tym kontekście przywołać słowa laureata wielu konkursów na pamiętniki A. Nowakowskiego (1983: 382), którego wspomnienia *Światło dla Warszawy* zostały opublikowane w 1973 r. nakładem wydawnictwa Książka i Wiedza (Redakcja Literatury Pięknej): „Zawsze się boję, że za dużo napisałem, a za mało w tym treści, że komisja znudzi się czytaniem takiej ilości stron i wyrzuci to do kosza, co z takim trudem tworzyłem”.

O ile na rynku powieściowym wydawcy mogą sugerować autorom umieszczenie w ich tekstach pewnych wątków lub postaci o określonych cechach, o tyle w przypadku konkursów na autobiografie funkcję tę spełniają ich organizatorzy. Choć uczestnicy tych przedsięwzięć piszą o sobie i swoich opiniach (tak jak autorzy powieści autobiograficznych), to jednak czynią to w ramach tematyki wskazanej w odezwie konkursowej (zob. Bukowski 1971: 57; A. Nowakowski (1983: 381) stwierdzał następująco: „Tych punktów zaczepienia podano kilkanaście; wskazywały kierunek, ale jednocześnie ograniczały inne tematy”). Ocena tego, czy modyfikujący treść i formę tekstu wpływ bodźców zewnętrznych jest większy w przypadku powstawania tekstu powieściowego, czy też autobiograficznego pisanego w ramach konkursu, nie jest więc jednoznaczna. Choć autorzy powieści uwzględniają „reguły sztuki” opisane przez P. Bourdieu (2001), to jednak mają dużo większy wybór niż uczestnicy konkursów co

do tego, gdzie ostatecznie skierują swój tekst. Ostatecznie jednak o tym, jaką postać będzie miał tekst złożony, czy to w wydawnictwie, czy to w instytucji organizującej konkurs, decyduje – refleksyjny, uwzględniający różne strategie – jego twórca.

Po czwarte, w obu przypadkach napisanie tekstu wiąże się z awansem społecznym. Z reguły ludzie piszący wypowiedzi konkursowe wyróżniają się z badanej populacji pewnymi cechami, które skłoniły ich do napisania wspomnień i zaprezentowania ich organizatorom konkursu (zob. Ziółkowski 1984: 10–11). Wyróżniające cechy posiadają również autorzy powieści autobiograficznych, którzy kierowani rozmaitymi motywacjami, zdecydowali się zaproponować swój tekst wydawnictwu i – po otrzymaniu pozytywnej opinii – zyskali status pisarza. Awansem może być nie tylko osiągnięcie sukcesu w konkursie pamiętnikarskim czy wydanie książki w wydawnictwie, ale także zdobycie pośród otoczenia społecznego uznania wynikającego z podjęcia wysiłku zredagowania dłuższej wypowiedzi i zgłoszenia jej czy to do jury konkursowego, czy też do redakcji wydawnictwa. Powiedzmy przy tym, że pisanie w obu przypadkach jest wehikułem nie tylko indywidualnego, ale także grupowego awansu. „Publikacje pamiętników i ich opracowania, podobnie jak realistyczna literatura piękna, przeciwdziałają grupowej czy warstwowej izolacji, ich lektura prowadzi czytelników do środowisk, z których wywodzą się, i które opisują pamiętnikarze, a więc najczęściej i do zbliżenia ludzi z różnych warstw”, pisał J. Lutyński (1983: 336). Chałasiński (1971: 7) wiązał z kolei początki i rozwój zarówno powieściopisarstwa, jak i pamiętnikarstwa z procesem stopniowej, obejmującej coraz szersze kręgi, emancypacji jednostek ze struktury stanowej i klasowej. Dziś powieści publikują osoby wywodzące się z różnych środowisk i warstw społecznych.

Piąty, ostatni, argument dotyczy upodabniania się różnych form literackich i trudności w rozgraniczeniu, które z nich są fikcyjne, a które nie. Tej ważnej w naszych rozważaniach kwestii warto poświęcić nieco więcej uwagi. Jak zauważa M. Grad (1983: 120), „na gruncie rozwoju pamiętnikarstwa można także śledzić proces przekształcania się pamiętnika w opowieść autobiograficzną, tej zaś w powieść”. Przyglądając się różnym tekstom literackim, literaturoznawcy dostrzegają, że granice między dziennikami, pamiętnikami i autobiografiami – które wymieniane są w niemal każdej definicji materiałów biograficznych – a takimi gatunkami jak autobiografia fikcyjna, autofikcja, autobiografia upowieściowiona, powieść czy powieść autobiograficzna nie są stałe (zob. Lis 2006: 15–93; Colonna 2004: 69–147 i 196–200; Czermińska 2009; Martuszewska 2010). W każdym z nich można odnaleźć elementy, które obiektywnie nie przytrafiły się jej autorowi lub nie były dokładnie takie, jak zostały opisane. „Grzech” ten dotyczy także autobiografii (Eakin 1985), co jednak nie jest istotne dla socjologa, który – w zgodzie z założeniami metody biograficznej – interesuje się istniejącymi w świecie społecznym autora postawami, nie zaś odtworzeniem życia autora w jego najdrobniejszych elementach.

Dopuszczalność elementu fikcyjnego pozwala poruszać kwestie istotne z punktu widzenia biografii i tożsamości, stanowiące dla autora ważny punkt odniesienia w momencie pisania. Autor powieści autobiograficznej czy też innego tekstu znajdującego się na „obrzeżach autobiografii” (zob. Lis 2006) nie jest związany paktem autobiograficznym, czyli założeniem o współlistotności autora, narratora i bohatera (Lejeune 1996: 13–46), choć czytelnik tekstu nie ma wątpliwości, że autor mówi w nim o rzeczach z jego perspektywy ważnych („iluzja biograficzna”, jak nazywa to przekonanie V. Colonna (2004: 114–115)). Istotny dla badacza

jest tu nie tyle fakt, czy opisywane sceny rzeczywiście się rozegrały, czy też nie, ale samo umieszczenie ich w tekście. Dlatego fikcja nie jest tutaj pojmowana jako zagrożenie dla trafności przeprowadzanych badań, gdyż nie chodzi w nich o odtworzenie faktów i wydarzeń, a jedynie tego, jak do poszczególnych wartości, obiektów, wydarzeń ustosunkowuje się autor tekstu. Znaczący pisarstwa autobiograficznego we Francji, J. Lis (2006: 9), stwierdza następująco: „Posiłkowanie się przez autora fikcją może służyć różnym celom, ale przede wszystkim uzyskaniu większej autentyczności relacji o sobie. W tym paradoksie zawiera się niechęć do odtwórczej rekonstrukcji biografii i niemożność ułożenia w logiczną całość fragmentów życiowej układanki tylko i wyłącznie za pomocą faktów i doświadczeń obiektywnych”.

Ponieważ „każde pisanie to narracja” (Richardson i St. Pierre 2009: 459), różnice między gatunkami określają kryteria zewnętrzne: to, jak tekst jest nazywany przez autora i wydawcę, do kogo jest adresowany czy też to, w jaki sposób oceniana jest słuszność zawartych w nim sądów. P. Lejeune (1996: 44–45) odmiennosc między autobiografią a powieścią autobiograficzną sprowadza nie do tego, jak tekst jest napisany, jaka jest relacja między tekstem a rzeczywistością pozatekstową, ale do tego, w jaki sposób tekst czyta jego odbiorca, który na podstawie kodów towarzyszących publikacji zawiera swoisty kontrakt z autorem. Jeśli zatem pisarze tacy jak A. Gide czy F. Mauriac głoszą, że decydują się pisać powieści, a nie autobiografie, gdyż tylko w tych pierwszych zawrzeć mogą całą prawdę o sobie, to w gruncie rzeczy, w sposób pośredni, proponują czytelnikowi, aby lektura tych tekstów opierała się na pakcie autobiograficznym (Lejeune 1996: 41–42). W przypadku powieści autobiograficznych proponuje się czytelnikowi dwa odmienne typy lektury. „[...] podstawowym postulatem tej formy jest jej dwuznaczność sugerująca przechylenie punktu ciężkości bądź to w stronę autobiografii, bądź też w stronę powieści. [...] Decydujący wpływ ma intencja autora i jego wskazówki, w jaki sposób czytelnik powinien czytać dany utwór, a także niektóre właściwości wewnętrzne tekstu, które pozwalają rozpoznać stopień nasycenia elementami fikcyjnymi lub referencjalnymi”, konstatuje J. Lis (2006: 64).

Podsumowując tę część, należy stwierdzić, że zarówno pamiętniki konkursowe, jak i powieści autobiograficzne są tekstami, które spełniają kryterium prawdopodobieństwa (por. Lis 2006: 60–69)³. Dla J. Lutyńskiego (1983: 341) podporządkowanie się autora tej zasadzie skutkuje stereotypizacją badanych przez socjologów pamiętników. Jeśli jednak chodzi o literaturę powieściową, to kryterium prawdopodobieństwa uznać można za gwarancję, że opisywane przez autora postawy rzeczywiście są obecne w otaczającym go świecie społecznym.

Drugi wniosek dotyczy tego, że badacz czytający zarówno pierwszy, jak i drugi rodzaj narracji, nie może mieć pewności, czy analizowany tekst spełnia kryterium sprawdzalności, czy też nie (por. Lis 2006: 68). Choć więc przedstawiane w powieściach autobiograficznych i pamiętnikach konkursowych postawy obecne w otoczeniu społecznym autora tekstu (kryterium prawdopodobieństwa), to nie muszą być jego własnymi, na co dzień przyjmowanymi

³ Odwołując się do klasycznych definicji prawdopodobieństwa (Duprat 2004: 219–234), za prawdopodobny należy uznać tekst spełniający jednocześnie trzy kryteria: 1) ma charakter naśladowczy w stosunku do rzeczywistości (wymiar referencyjny), 2) różne zawarte w nim treści nie przeczą sobie nawzajem (wymiar logiczny), 3) przez odbiorców uznany jest za wiarygodny (recepja tekstu). Zauważa się (Helling 1990: 22), że wiarygodność jest dla każdego materiału biograficznego jego podstawowym przymiotem pozwalającym na wnioskowanie w odniesieniu do większej populacji.

postawami (niewiadoma co do spełniania kryterium sprawdzalności). Dla socjologów posługujących się metodą biograficzną od początku kwestia ta pozostawała jednak drugorzędna. Nie liczy się tu bowiem „obiektywność” przedstawianych faktów, ale subiektywne ich przedstawienie; nie faktograficzna prawda, zaś autentyczność postaw wobec opisywanych w materiale wydarzeń.

Podejście takie prezentował również F. Znaniecki, kiedy badał prywatne listy oraz pisane na zamówienie pamiętniki i autobiografie. Jak wiemy, w *Mieście świadomości jego obywateli* (1984 [1931]: 49–51) rozróżniał on dwa rodzaje danych, na jakie natrafia socjolog, czytając dokumenty osobiste: „prawdy o faktach”, których prawdziwość trzeba zawsze weryfikować na podstawie innych materiałów, oraz wypowiedzi ujawniające dążności i oceny podmiotu, czyli „fakty społeczne”, w których istnienie socjolog nie może powątpiewać, gdyż samo ich przedstawienie w tekście „jest już faktycznym, czynnym ich objawem społecznym”. Socjolog uciekający się do metody biograficznej szczególnie interesuje się tym drugim rodzajem danych, pozwalających we wnikięcie w świadomość społeczną badanej przez siebie zbiorowości.

Nie jest oczywiście tak, że powieści autobiograficzne są materiałem badawczym pozwalającym odpowiedzieć na każde pytanie stawiane przez socjologa. Wybór materiału powinien wynikać z postawionego problemu, nie odwrotnie. Powieści i inne teksty literackie nacechowane autobiograficznie podobnie jak pamiętniki świetnie nadają się do badania zjawisk, które ująć można w ramy „faktów społecznych” F. Znanieckiego, czyli na przykład postaw, wartości i definiowania jednostkowych lub zbiorowych tożsamości. Wraz z pamiętnikami nie są jednak wystarczającym źródłem wiedzy socjologicznej, gdy interesują nas „prawdy o faktach”, na przykład gdy chcemy opisać wybraną sekwencję zdarzeń historycznych czy zrekonstruować cechy jakiegoś obiektu lub zjawiska opisywanego w tekście. Ponadto, o ile pamiętniki pisane według zaleceń odezwy konkursowej i materiały biograficzne pozyskane dzięki wywiadam opierającym się na choćby ogólnym schemacie pozwalają na dość klarowne przedstawienie typowych trajektorii życiowych ludzi należących do danej kategorii społecznej, to powieści autobiograficzne pisane bez podpowiedzi i ingerencji z zewnątrz nie dają – w momencie rozpoczęcia badań – pewności pełnego odtworzenia wszystkich ważnych zdarzeń w określonym cyklu życiowym.

Znaczna swoboda autora powieści biograficznej w konstruowaniu swej wypowiedzi okazać się jednak może sporym atutem na przykład w badaniu zbiorowej refleksji nad rzeczywistością społeczną. Zauważmy, że powieść jako gatunek wielowątkowy w większym stopniu niż choćby pamiętniki uwzględnia różnorodność postaw występujących w społeczeństwie. Dopuszcza do głosu protagonistów o odmiennych cechach i pozwala na konfrontację często przeciwnych punktów widzenia. Autor powieści autobiograficznej jest w dużo większym stopniu niezależny w wyborze tego, w jakiej kolejności poruszać będzie określone tematy, jak będzie je zestawiał oraz ile miejsca w tekście im poświęci. Stwarza to dogodne warunki do podjęcia rozmaitych badań wykorzystujących powszechnie stosowane w socjologii metody i techniki analizy tekstów, jak choćby analizę treści. Gdy jednostką analizy uczynimy kontekstowo (tematyka, wątki, miejsce wydarzeń, ich uczestnicy) i graficznie (opisy, dialogi, akapity) wyodrębnione sytuacje, możemy przyjrzeć się na przykład temu, kto i jak identyfikuje przedstawicieli badanej przez nas kategorii społecznej, w jakich sytuacjach poszczególne identyfikacje (narodowe, religijne, zawodowe, przestrzenne) są zestawiane i jak definiowana

jest relacja między nimi (neutralność, wzajemne wynikanie, wzajemne wykluczanie się itd.). Podobnie jak w przypadku innych badań jakościowych nie poznamy wszystkich ważnych dla danej zbiorowości postaw, wartości czy identyfikacji, ani tego, jak często są one przejawiane (to już zadanie badań ilościowych, które mogą uzupełnić nasze wnioski), jednak z pewnością uzyskana dzięki badaniu wiedza odnosić się będzie do sytuacji możliwych i doświadczanych przez różnych ludzi należących do kategorii społecznych, które jednocześnie reprezentowane są przez postaci powieściowe i autora tekstu. Dzięki przyjęciu kryterium prawdopodobieństwa, spełnianego zarówno przez powieści autobiograficzne, jak i pamiętniki konkursowe, możliwe jest zawieszenie dociekań na temat stopnia, w jakim sytuacja w tekście (z jej szczegółami, motywacjami i emocjami) odwzorowuje jakąś konkretną scenę z życia autora, oraz skupienie się na tym, że tego rodzaju sytuacje z pewną częstością, w okolicznościach zrelacjonowanych w materiale, mają miejsce w życiu ludzi, z którymi autor i narrator (lub inna ważna postać powieściowa) współdzielił cechy społeczne istotne w aspekcie postawionego przez badacza problemu.

Na tle pozostałych materiałów wyróżnia powieści autobiograficzne również to, że częściej niż gdzie indziej pojawiają się w nich metafory, metonimie i inne środki stylistyczne. Za ich sprawą badacz zyskuje dodatkowy sposób wniknięcia w obrazy mentalne znajdujące się w zbiorowej świadomości i zrozumienia, jak różni ludzi interpretują doświadczane przez siebie sytuacje. Fragment rzeczywistości poznany po analizie powieści zazwyczaj okazuje się złożony, zróżnicowany, wywołujący skojarzenia (tematy, konteksty) i emocje często nieobecne w innych materiałach badawczych.

Na koniec jeszcze raz powróćmy do wielokrotnie pojawiającej się już w tym tekście różnicy między pamiętnikami konkursowymi a autobiograficznymi utworami literackimi. O ile analizując pierwszy rodzaj materiału, formalnie utożsamiamy narratora z autorem (nawet jeśli świadomi jesteśmy zastrzeżeń co do obiektywności i prawdziwości wypowiedzi konkursowych), to sięgając po powieści, przyjmujemy założenie o odrębności narratora i autora (zarówno wówczas, gdy można wykazać, że własny życiorys dostarczył inspiracji do napisania utworu, jak i wtedy, gdy autor stworzył tekst, który sam uważa za autobiograficzny, ale z jakichś powodów, na przykład osobistych lub prawnych, nazwał go powieścią i zmienił jedynie imiona głównych bohaterów czy nazwy miast, w których rozgrywa się fabuła książki). Przypomnijmy jednak, że badając postawy lub wartości bliskie danej grupie społecznej, niezależnie od tego czy materiał badawczy stanowi pamiętnik konkursowy, czy powieść nacechowaną autobiograficznie, socjolog abstrahuje od kryterium sprawdzalności i pojęć takich jak „prawda” czy „obiektywność”, wnioskuje nie tyle na temat życiorysu konkretnej jednostki, ile na temat całej zbiorowości, do której ona należy i która wpłynęła na jej sposób widzenia świata. Choć w powieściach autobiograficznych istotnych cech wspólnych między narratorem i postaciami powieściowymi a autorem tekstu jest zazwyczaj bardzo wiele, to gdy analizujemy tego rodzaju materiał, mówimy nie o wypowiedziach autora (którego prawo „ukrycia się” za narratorem powinniśmy szanować), ale poszczególnych narratorów i postaci, zakładając jednocześnie, że doświadczane przez nich typy sytuacji nie tylko odpowiadają kryterium prawdopodobieństwa, ale że w pozatekstowej rzeczywistości zdarzają się (obok innych sytuacji, których w treści książki nie zdołano pomieścić) podobnym im, należącym do tych samych kategorii społecznych ludziom.

ZAKOŃCZENIE

Podstawowymi argumentami na rzecz wykorzystywania powieści autobiograficznych w badaniach socjologicznych i traktowania ich podobnie jak pamiętników konkursowych jest – w obydwu materiałach – spełnianie kryterium prawdopodobieństwa oraz współdzielenie przez autora tekstu wielu ważnych cech społecznych z narratorem lub innymi postaciami powieściowymi. Podstawową różnicą natomiast jest fakt, że analizując powieść, zakłada się odrębność autora od narratora, czego nie czyni się, czytając pamiętniki. Istnienie tej różnicy nie decyduje jednak o stopniu, w jakim sytuacje zamieszczone w tekście obiektywnie odpowiadają życiorysowi jego twórcy. Dowiedziono, że teksty określane jako autobiografie zawierają często sceny, które nie rozegrały się w życiu autora, istnieją również powieści zawierające wyłącznie opisy osobistych przeżyć. W obu przypadkach socjologa interesuje jednak nie referencjalność utworu względem biografii jednostki, ale sam fakt pojawienia się pewnych treści.

Również określanie tekstu jako literackiego nie powinno być przeszkodą w ocenianiu jego wartości dla analizy socjologicznej. Przekonują o tym prace z zakresu socjologii literatury oraz dostrzeganie walorów literackich w pamiętnikach konkursowych. Do innych podobieństw między powieściami nacechowanymi autobiograficznie a pamiętnikami należą: zbliżone motywacje autorów do pisania, daleko idąca idealizacja rzeczywistości w materiale, konieczność dostosowania swej wypowiedzi do warunków zewnętrznych (strategie pisarskie, konkurencja, wymogi publiczności i wydawcy w pierwszym przypadku, a jury konkursowego – w drugim), wyróżnianie się osób piszących na tle badanej populacji i awans społeczny towarzyszący wykonywaniu zajęcia pisarskiego, a także wzajemne przenikanie się w tekście elementów referencjalnych i takich, które bezpośrednio nie przytrafiły się jego twórcy.

Jak każdy materiał, również powieści autobiograficzne mają swą specyfikę, którą należy uwzględnić, zastanawiając się nad konkretnym problemem badawczym. Podobnie jak pamiętniki, powieści autobiograficzne nie powinny być jedynym źródłem wiedzy o faktach historycznych, natomiast doskonale nadają się do badania obecnych w zbiorowej świadomości postaw, wartości i procesów tożsamościowych.

BIBLIOGRAFIA

- Babbie, Earl. 2006. *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bertaux, Daniel. 1981a. *Preface*, w: Daniel Bertaux (red.), *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*, London – Beverly Hills: Sage & International Sociological Association.
- Bertaux, Daniel. 1981b. *Introduction*, w: Daniel Bertaux (red.), *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*, London – Beverly Hills: Sage & International Sociological Association.
- Bertaux, Daniel. 2010. *Le récit de vie. L'enquête et ses méthodes*, Paris: Armand Colin.

- Bourdieu, Pierre. 2001. *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, tłum. A. Zawadzki, Kraków: Universitas.
- Bukowski, Jacek. 1971. *Wykorzystywanie dokumentów autobiograficznych w socjologii polskiej*, „Pamiętnikarstwo Polskie” 2: 52–65.
- Chałasiński, Józef. 1938. *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, Warszawa: Państwowy Instytut Kultury Wsi.
- Chałasiński, Józef. 1971. *Pamiętnikarstwo XIX i XX w. jako świadectwo przeobrażeń narodu polskiego*, „Pamiętnikarstwo Polskie” 1: 7–20.
- Chałasiński, Józef. 1979 (1931). *Drogi awansu społecznego robotnika. Studium oparte na autobiografiach robotników*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Colonna, Vincent. 2004. *Autofiction & autres mythomanies littéraires*, Auch: Éditions Tristram.
- Czermińska, Małgorzata (red.). 2009. *Autobiografia*, Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Dąbrowska, Maria. 1971. *Pomnik kultury demokratycznej*, „Pamiętnikarstwo Polskie” 2: 99–106.
- Denzin, Norman K. 2009 (1970). *The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Chicago: Transaction Publishers (Aldine Transaction).
- Dirx, Paul. 2000. *Sociologie de la littérature*, Paris: Armand Colin.
- Dulczewski, Zygmunt. 1975. *Florian Znaniecki jako twórca metody autobiograficznej w socjologii*, w: Andrzej Kwilecki (red.), *Florian Znaniecki i jego rola w socjologii*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Duprat, Anne. 2004. *Les trois formes du vraisemblable au XVIIe siècle*, w: Marco Baschera, Pascal Dumont, Anne Duprat i Didier Souiller (red.), *Vraisemblance et représentation au XVIIe siècle. Molière en question*, Dijon: Centre de Recherches Interactions Culturelles Européennes.
- Eakin, Paul John. 1985. *Fictions in Autobiography. Studies in the Art of Self-Invention*, Princeton: Princeton University Press.
- Escarpit, Robert. 1978. *Sociologie de la littérature*, Paris: PUF.
- Flick, Uwe. 2011. *Projektowanie badania jakościowego*, tłum. P. Tomanek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goldmann, Lucien. 1967. *Le structuralisme génétique en sociologie de la littérature*, w: Lucien Goldman, Michel Bernard i Roger Lallemand (red.), *Littérature et Société. Problèmes de méthodologie en sociologie de la littérature. Colloque organisé [...] du 21 au 23 mai 1964*, Bruxelles: Éditions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles.
- Grad, Mieczysław. 1983. *Pamiętniki a literatura piękna*, w: Antonina Kłoskowska (red.), *Naród, kultura, osobowość. Księga poświęcona Profesorowi Józefowi Chałasińskiemu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Helling, Ingeborg K. 1990. *Metoda badań biograficznych*, w: Jan Włodarek i Marek Ziolkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa – Poznań: PWN.
- Jakubczak, Franciszek. 1966. *Subiektywizm i obiektywizm w socjologii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 3: 251–269.
- Jakubczak, Franciszek. 1989. *Zasoby pamiętników. Zasady i zakres ich użytkowania*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2: 259–268.

- Kasak, Jan. 1983. *O twórczości autobiograficznej w Polsce*, w: Antonina Kłoskowska (red.), *Naród, kultura, osobowość. Księga poświęcona Profesorowi Józefowi Chalasińskiemu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Kaźmierska, Kaja. 2013. *Badania biograficzne w naukach społecznych*, „Przeгляд Socjologii Jakościowej” 4 (*Metoda biograficzna w naukach społecznych*, red. K. Kaźmierska): 6–10, http://przehladsocjologiijakosciowej.org/Volume24/PSJ_9_4.pdf [2.05.2014].
- Kohli, Martin. 1981. *Biography: account, text, method*, w: Daniel Bertaux (red.), *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*, London – Beverly Hills: Sage & International Sociological Association.
- Kubera, Jacek. 2012. *Teksty literackie jako przedmiot badań socjologicznych*, w: Agnieszka Figiel i Łukasz Rogowski (red.), *W tym szaleństwie jest metoda. Jak można badać społeczeństwo?*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Kulas, Piotr. 2013. *Pomiędzy autobiografią a biografią. Biografia literacka jako źródło badań socjologicznych*, „Przeгляд Socjologii Jakościowej” 4 (*Metoda biograficzna w naukach społecznych*, red. K. Kaźmierska): 64–81, http://przehladsocjologiijakosciowej.org/Volume24/PSJ_9_4.pdf [2.05.2014].
- Latoszek, Marek. 1989. *Zastosowanie metody biograficznej w dokumentowaniu faktów i stanów świadomości w okresie Sierpnia 1980 roku*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2: 277–294.
- Lejeune, Philippe. 1996. *Le Pacte autobiographique*, nouvelle édition augmentée, Paris: Éditions du Seuil.
- Leoński, Jacek. 1995. *Historia wykorzystywania dokumentów osobistych w socjologii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2: 123–128.
- Levin, Harry. 1980. *Literatura jako instytucja*, tłum. A. Gettlich, w: Andrzej Mencwel (red.), *W kręgu socjologii literatury. Antologia tekstów zagranicznych*, t. 1, Warszawa: PIW.
- Lis, Jerzy. 2006. *Obrzeża autobiografii. O współczesnym piarstwie autofikcyjnym we Francji*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Lutyński, Jan. 1983. *Metodologiczne problemy użytkowania autobiografii w badaniach społecznych*, w: Antonina Kłoskowska (red.), *Naród, kultura, osobowość. Księga poświęcona Profesorowi Józefowi Chalasińskiemu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Martuszevska, Anna. 2010. *Prawda w powieści*, Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria.
- Mencwel, Andrzej (red.). 1980. *W kręgu socjologii literatury. Antologia tekstów zagranicznych*, t. 1, Warszawa: PIW.
- Nowakowski, Antoni. 1983. *Droga robotnika do piarstwa*, w: Antonina Kłoskowska (red.), *Naród, kultura, osobowość. Księga poświęcona Profesorowi Józefowi Chalasińskiemu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nowakowski, Stefan. 1975. *Florian Znaniecki jako socjolog miasta*, w: Andrzej Kwilecki (red.), *Florian Znaniecki i jego rola w socjologii*, Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Peneff, Jean. 1990. *La méthode biographique. De l'école de Chicago à l'histoire orale*, Paris: Armand Colin.
- Rapley, Tim. 2010. *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Warszawa: PWN.

- Richardson, Laurel i Elizabeth Adams St. Pierre. 2009. *Pisanie jako metoda badawcza*, tłum. M. Sałkowska, w: Norman K. Denzin i Yvonna S. Lincoln (red. naukowa polskiego wydania: Krzysztof Podemski), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Warszawa: PWN.
- Saryusz-Wolska, Magdalena. 2011. *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego (Communicare).
- Sławiński, Janusz (red.). 1971. *Problemy socjologii literatury*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Suchocki, Bolesław, Aurelia Szafran i Krzysztof Wawruch. 1990. *Możliwości zastosowania „metody statystycznej” do badania materiałów autobiograficznych*, w: Jan Włodarek i Marek Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa–Poznań: PWN.
- Szczepański, Jan. 1971. *Odmiany czasu teraźniejszego*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Welzer, Harald. 2009. *Materiał, z którego zbudowane są biografie*, w: Magdalena Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, Kraków: Universitas.
- Welzer, Herald, Sabine Moller i Karoline Tschuggnall. 2009. „*Dziadek nie był nazistą*”. *Narodowy socjalizm i Holocaust w pamięci rodzinnej*, w: Magdalena Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, Kraków: Universitas.
- Włodarek, Jan i Marek Ziółkowski. 1990. *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*, w: tychże (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*. Warszawa–Poznań: PWN.
- Ziółkowski, Janusz. 1984. *Badania nad świadomością społeczną Poznania w ostatnim półwieczu*, w: Florian Znaniecki i Janusz Ziółkowski, *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań? Dwa konkursy: 1928/1964*, Warszawa–Poznań: PWN.
- Znaniecki, Florian. 1938. *Przedmowa do: Józef Chałasiński, Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, Warszawa: Państwowy Instytut Kultury Wsi.
- Znaniecki, Florian. 1984 (1931). *Miasto w świadomości jego obywateli. Z badań Polskiego Instytutu Socjologicznego nad miastem Poznaniem*, w: Florian Znaniecki i Janusz Ziółkowski, *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań? Dwa konkursy: 1928/1964*, Warszawa–Poznań: PWN.
- Znaniecki, Florian. 1988 (1922). *Wstęp do socjologii*, opracowanie tekstu i wprowadzenie S. Burakowski, Warszawa: PWN.
- Znaniecki, Florian. 2009 (1934). *Metoda socjologii*, tłum. i wstęp E. Hałas, Warszawa: PWN.
- Żółkiewski, Stefan. 1979. *Kultura, socjologia, semiotyka literacka*, Warszawa: PIW.

THE AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL AS PERSONAL DOCUMENT AND SOCIOLOGICAL RESEARCH MATERIAL SIMILAR TO THE COMPETITION DIARIES

The article presents selected arguments in favor of treatment of autobiographical novels in sociology as personal documents. Firstly, the assumptions of the biographical method (or biographical perspective) are demonstrated. All of them can be applied in social sciences analysis using both diaries (autobiographies, memories) written in competitions organized by sociologists and autobiographical novels published in the book market. As it is known, the tradition of research on competition diaries is related to the names of sociologists such

as F. Znaniecki, J. Chalasinski, W. Grabski, L. Krzywicki, J. Szczepanski and Z. Dulczewski. Secondly, the author of the article makes an attempt to answer why autobiographical novels can be used in social science research. For this purpose, the author points out the similarities between both of the above-mentioned types of narration. At the end, it is presented why the probability criterion (met by both the competition diaries and autobiographical novels) is the most important feature in the study of personal documents. This criterion gives the researcher the opportunity to discuss, among others, the attitudes and values of social categories which include the author of the document and which also are described in the document.

Keywords: biographical method, competition diaries, autobiographical novels, autobiographies, fiction, personal documents